

A halhatatlanok is meghaltak egyszer

Zeneszerzők betegségei (8. rész)

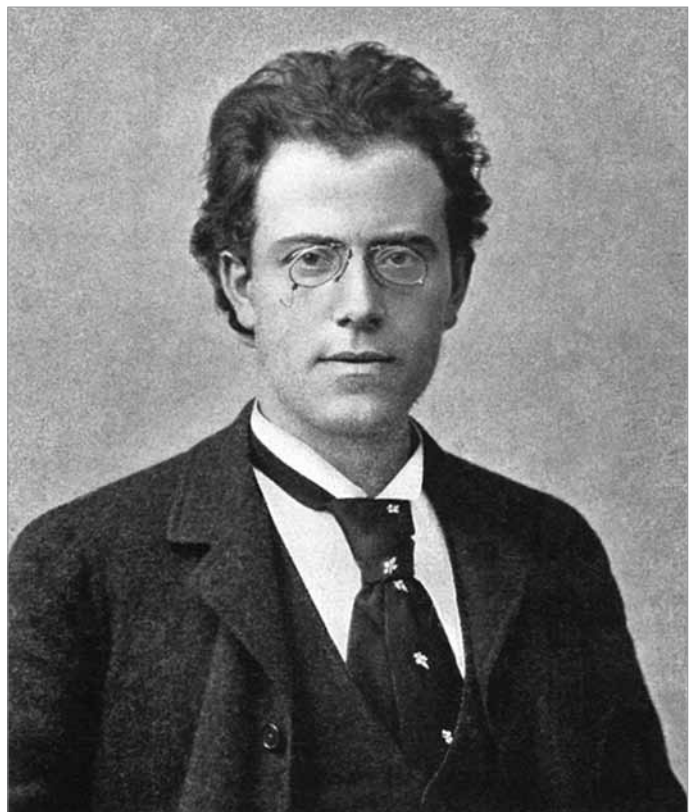
A zseniokről az ember általában alkotásaikra asszociál, és nem a mindennapjaik, különösen nem az egészségi állapotuk jut eszébe. Pedig életüket a mindennapi tevékenységük, és sokszor a betegséggel vívott harcuk is jellemezte. „Az alkotás önfelszámoló folyamat. Minden készülő műbe az egészség egy hányada épül be. A zeneszerzők a legfalánkabb műzsát szolgálják.” (Baranyi Ferenc)

Ez a sorozat a zeneszerzőket mint pácienseket állítja az olvasó elé. A köztudat sztereotípiáin túl (Beethoven süket, Schubert vérbajos, Bach vak) bemutatom az újabb, orvosi-zenetörténeti együttműködés alapján lényegesen árnyaltabb, részletesebb, sokszor meglepő ismereteket. Azt a képet, ami mozaikokból (boncleletek, levelek, naplók, hírlapi hírek, számlák, receptek, stb.) áll össze az orvostudomány jelenlegi tudásának és eszköztárának segítségével. Sor kerül a legnagyobbak (Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, Schubert, Mahler és Bartók) mellett kevésbé ismert, de orvosi-orvostörténeti szempontból érdekes mesterekre is. A sorozatban elsősorban a betegségekről és nem a zeneművek méltatásáról lesz szó. A téma feldolgozása során azonban az egyik legmegrendítőbb élmény volt szembesülni azzal, hogy a zeneirodalom legszebb műveinek sorát süketen, vakon, levegőért kapkodva vagy belső démonaikkal küzdve alkották meg zseniális szerzőik.

Gustav Mahler (1860–1911)

Gustav Mahler a mai Csehország területén született, de gyermekéveit a morvaországi Jihlavában töltötte, ott kezdett bontakozni zenei tehetsége, és ez a kisváros volt első kompozícióinak és zongorista sikereinek a színhelye. 15 éves korától lett a bécsi Zenekonzervatórium hallgatója. Ott hamar kiderült, hogy a zeneszerzés és a dirigálás lesz az életcélja. Karmesteri és operaigazgatói karrierjét húszéves korában kezdte, akkor lett a ljubljanoi Tartományi Színház karmestere és zeneigazgatója. Rövid olmtüzi és prágai kitérő, majd egy évadnyi kasseli működés után 1885-ben a Lipcsei Operaház másodkarmestere lett. 1888-ban megpályázta, és elnyerte a négy évvel azelőtt megépült Magyar Királyi Operaház művészeti igazgatói tisztségét. Az Operaház komoly zenei és anyagi válság-

ban volt ekkor. Mahler működése alatt az intézmény már az első évben nyereséges lett, művészi színvonalára pedig jellemző, hogy 1890 decemberében Johannes Brahms szerint „a legkitűnőbb Don Giovanni-előadás” volt, amit itt hallott. 1891 elején ellehetetlenítették itteni működését, távozni kényszerült. „Az Opera felsőbbisége, melyet máig is jellemez, hogy méltatlan, közepes emberekért exponálja magát, nem tudta megbecsülni a nagy géniuszt, a nagy embert, akinek nincs párja, akit tehát minden áron meg kellett volna tartani” – írta Csáth Géza a *Nyugat* 1911. évi 11. számában. A lemondását követő első előadáson rendőröknek kellett rendet teremteni, mert a nézők kiabálva Mahlert követelték vissza. A hamburgi városi színház zeneigazgatója lett, az itt töltött hat évad folyamán hétszáznegyven előadást, és sok szimfonikus koncertet vezényelt. Pályája csúcspontja 1897-ben kezdődött, amikor Bécsben az Udvari Opera (Hofoper) vezetője lett. 1898-ban megválasztották az autonóm

Gustav Mahler (1860–1911)

Egy korabeli karikatúrán Mahler vezényel

Bécsi Filharmonikusok vezetőjének is. 1901-ben ismerte meg Alma Schindlert, akivel 1902-ben összeházasodtak.

Egybehangzó vélemények szerint a bécsi Operának Mahler működése alatt volt az aranykora. Kompromisszumra képtelen természete, a sok intrika, betegségének tünetei és magánéleti válságai vezettek szakításhoz az intézménnyel. 1907 októberében vezényelt utoljára Bécsben, pár nappal később Amerikába indult. Karácsonykor érkeztek New Yorkba, újévkor már a Metropolitan Operában vezényelte a Trisztán és Izoldát, nagy sikerrel. A város Filharmóniai Társaságának zenekarával bemutatta több szimfóniáját, együttműködésük sok emlékezetes koncertet eredményezett. 1908-tól Mahler és a Metropolitan együttműködése nem volt már olyan zavartalan. Szívujája súlyosbodott, halálfélelme volt, pár hónapos európai szabadságra utazott. 1910-ben nyilvánvalóvá lett feleségének botrányos viszonya Walter Gropiusszal, ezért októberben visszautaztak Amerikába. Itt több kellemtelenség érte, megnyirbálták a hatáskörét, változatlan fizetéssel háromszoros szolgálatot kellett teljesítenie. Szívbetegsége tovább romlott, szepszémikus lázai lettek, emiatt a hazautazás mellett döntött, február 21-én volt az utolsó koncertje. Visszatérőben, áprilisban a

párizsi Pasteur intézetben nyilvánvaló lett, hogy állapota menthetetlen, visszavitték Bécsbe, ahol egy hét agónia után május 18-án meghalt.

Mahler személyisége

Nehéz lenne annál találóbban jellemezni Mahlert, mint ahogy Csáth Géza tette az előbb már idézett esszéjében: „A zene Napóleonja volt. (...) Harcos, fáradhatatlan küzdő, rajongó. Rajongója volt a gondolatainak, a nézeteinek, a terveinek. Ezeket azután minden erővel keresztülvitte, igazságokká tette.” (...) „Türelmes volt a kegyetlenségig. Az embereit holtra fárasztotta és a legcsekélyebb ellentmondást vagy engedtlenséget a legszigorúbban torolta meg. (...) De amit produkált, az csodálatos volt és valóban megérte a fáradságot”.

A mai meghatározás szerint munkamániás és zsarnok volt. Karmesteri stílusa kezdettől vad és kíméletlen. „Ahol a zene, ott legyen a démon” – hangoztatta. Kíméletlen és maximalista volt önmagával is. Olmützben mindössze két hónapig működött a színháznál, ezalatt 12 operabemutatót dirigált. Lipcsében az első szezonban 130, a másodikban 200 előadást vezetett. A Hamburgban töltött hat évad alatt hétszáznegyven előadást vezényelt. Bécsben az első három évadban szezononként száz alkalommal dirigálta a zenekart, működése alatt hatvanhárom különböző operát mutatott be.

Emberi és munkastílusa miatt minden operaháztól, amelynek rövidebb-hosszabb ideig vezetője vagy meghatározó karmestere volt, kiábrándultan és nemegyszer ellenségeskedések közepette távozott. A Bécsi Opera egyik cselistája így jellemezte működését: „Mahler úgy szakadt az operára, mint egy elemi katasztrófa”. Zenészeit a végkimerülésig dolgoztatta, idegőrlő munkamódszerei a zenekari árokban állandó feszültséget jelentettek. Ő vezette be – máig tartó érvénnyel –, hogy a zenekari tételek között a közönség ne tapsoljon.

Az őt közelről ismerők szerint megalkuvást nem ismerő szigorúsága és igényessége háttérben a saját értékével, tehetségével kapcsolatos kétségek is szerepet játszottak. Zárkózott volt, és képtelen arra, hogy magányosságából kilépve szövetségeseiket keressen magának, esetleg fanatizálja az embereket, hízleljen nekik, emiatt a kialakuló konfliktusokban rendre

vesztes maradt. Működését mindemellett a legmagasabb minőség jellemezte, hallgatósága is tenítette. Bécsben sikeres, nagy rajongótábora volt, de a „szakmán” belül mindenkivel (zenészek, énekesek, vezetés) feszült volt a viszonya. Jellemző, hogy szimfóniái közül egyetlen bemutatóját sem tarthatta Bécsben.

Életstílusának fontos eleme volt a természet szeretete. Ha csak egy mód kínálkozott, messze elvonult a város nyüzsgésétől. Komponálásra alkalmas, csendes rezidenciát bérelt az Attersee melletti Steinbachban, 1902-ben a Wörthi-tó mellett, Maierniggben felépült saját nyaralójuk, de a Toblach közeli Alt-Schluderbachban is időztek. Az operai évadok szüneteiben ezekre a nyaralóhelyekre vonult vissza, sportolt, és komponált.

A zeneszerző Mahler

A rendszerező zenetörténészek szerint posztromantikus szerző volt. Emellett szólna, hogy szimfóniái a romantikus szimfóniák betetőzését, és egyúttal végét is jelentik. Bár élete sem nélkülözte a romantikus fordulatokat, magam inkább osztom azoknak a nézetét, akik a szecesszió muzikusának kategorizálják Mahlert. Indokoltabb ez a meghatározás, mert a kor, amelyben fontos alkotásai születtek, a bécsi szecesszió virágzásának a kora, és zenéje a szecesszió néha túlbujjanzó, meglepő-meghökentő eszközeivel hat.

A kortársak a zseniális karmestert tisztelték, zeneszerzőként életében kevésbé volt sikeres. A műveit nemigen értették meg a kortársak, zeneellenesnek tekintették, szokatlan dallamai miatt banálisnak vagy érthetetlennek, lejátszhatatlannak tartották, a lendületét pedig ijesztő indulatnak. Szimfóniái előadásához óriási apparátust, rengeteg hangszert, különös „zajkeltőket” írt elő, és ez korlátozta elterjedésüket. Csak sok évtizeddel a halála után foglalta el helyét a zseniális zeneszerzők panteonjában, tulajdonképpen a 20. század második felében ismerték el. Újabban kifejezett Mahler kultusz van, amire jellemző, hogy 1985-ig csak 619 Mahler-felvétel volt forgalomban, ma pedig már majdnem ötezer, nem számítva a közösségi médiában hozzáférhető számtalan felvételét.

Szimfonikus komponista volt. Korai alkotásai között voltak ugyan zongoraművek, néhány

kamaramű, hegedű- és cselló szonáták, de ezek elvesztek (vagy megsemmisítette azokat). Az élete az operaház volt, mégsem szerzett egyetlen operát sem. Az énekhangot viszont előszeretettel alkalmazta, zenekari kíséretes dalciklusokban, sőt néhány szimfóniájában is. A dalciklusok korábban lettek népszerűek, mint szimfóniái. A Függelékben ezekből a leghíresebbeket ajánljuk.

Mahler nyaralója a Wörthi-tó mellett

Mahler komponálójának háza Maierniggben

Az Alma Mahler jelenség

Alma Schindler művészcsaládba született, apja, Emil Jakob Schindler festőművész, édesanyja Anna Sofie Bergen a hamburgi operaház ünnepelelt énekesnője volt. A meglehetősen kusza és szabados erkölcsű családban felnövő lány rendkívül művelt, állandóan olvas, zongorázik, és mellette zenét szerez. Rajong Wagnerért, őérte pedig rajonganak a férfiak, köztük Gustav Klimt, a család egyik barátja. „Gustav Klimt úgy lépett az életembe, mint az első nagy szerelem, de én csak ártatlan gyermek voltam, átítatva zenével, és távol a valódi világtól. Minél jobban szenvedtem a szerelemtől, annál inkább elmerültem a zenében, így a boldogtalanságom a boldogságom forrása lett”. Viharos szerelem bontakozott ki viszont nem sokkal később, az előnytelen külsejű, gnóm Alexander von Zemlinsky zeneszerző, Alma zenetanára és az akkoriban már Bécs legszebb lányának tartott növendék között. („Megengedtem, hogy megcsókoljon, aztán minden más intimitást is – az utolsót kivéve. Amiért csaknem az eszét veszítette.”) A kapcsolat a család és barátok közbelépésére szakadt meg. 1901 novemberében egy estélyen találkozott az ifjú szépség Gustav Mahlerrel, az ünnepelelt karmesterrel. Mahler beleszeretett, és pár hét múlva megkérte a kezét. A szülők eleinte tartottak a 19 évvel idősebb férfival való házasságtól, de végül beleegyeztek. Ekkor Alma már terhes, házasság-

kötésük után alig nyolc hónappal született meg első lányuk, Maria, akire a komponista igen büszke volt. („Minden reggel a dolgozószobájába vitte és ott beszélgetett vele.”) A házasság, noha kezdetben kölcsönösen őszinte érzelmeken alapult, és intellektuálisan is méltó társai voltak egymásnak, telve volt konfliktusokkal. Alma Mahler tehetséges zenész és zeneszerző volt, olykor előadóként is fellépett. Férje viszont ragaszkodott hozzá, hogy hagyjon fel saját karrierjével, és teljesen az ő pályafutásának érdekében alakítsa ki az életét. A feleség féltelen féltékenységgel gyötörte férjét, elüldözte korábbi barátait. Házasságuk hamarosan rutin együttéléssé vált, majd teli volt folytonos súrlódásokkal. („Irtóztam Gustavtól, féltem tőle, amikor hazajött. Egész nap tréfálkozva ugrált Y énekesnőtől Z-ig, de ha zaérve fáradt, kimerült ember, aki gondozásra szorul.” 1903) 1904-ben született meg második leánygyermekük. Alma nem titkolta: kiábrándult, frusztrált, ezért egyre közelebb engedte magához a férfiakat. 1910-ben üdülés közben találkozott Walter Gropiusszal (a Bauhaus későbbi megalapítójával), akivel megismerkedésük napján viszonyt kezdett. Mahler egy véletlenül neki kézbesített levélből tudta meg a kapcsolatot. Alma nem bontotta fel a házasságot, de ettől kezdve megszakította a testi kapcsolatot férjével. Mahler 1911-ben bekövetkezett halála után szerelmi viszonya volt Oskar Kokoschka festővel is. 1915-ben feleségül ment Walter Gropiushoz, akitől később elvált. 1929-ben házasságot kötött Franz Werfel íróval, akivel 1938-ban a náciizmus elől Franciaországba, majd 1940-ben az Egyesült Államokba emigrált.

Életét tehát négy, a művészetben kitüntetett helyet elfoglaló férfival osztotta meg, köztük háromnak felesége is lett. (Egy rosszmájú méltatója szerint „Alma tudta, hogy miként kerülhet be örökre a művészettörténetbe.”) Naplója, levelezése részletes betekintést enged kapcsolataiba, többnyire ezek nyomán keletkezett sok méltatás, életrajz és regény.

Mahler betegségei

A gyermek Mahler gyakran betegeskedett, több alkalommal volt gennyes mandulagyulladás, feltehetően szívizomgyulladás is, és ekkor alakulhatott ki szívbillentyű rendellenessége, ami szokatlanul sokáig tünetmentes maradt.

Alma Schindler

Felnőttkorban egyéb betegségeiről a budapesti évektől történik említés: aranyeres vérzéseket és rendszeresen visszatérő mandulagyulladásokat említenek. Szó esik migrénjéről is. Ezek a tünetek a századfordulón gyakoribbak lettek, ekkor már operaigazgatói tevékenysége mellett Európa-szerte ismert és ünnepezt karmester és zeneszerző. „A megfeszített munka megviselte idegrendszerét és testét egyaránt. Külsőleg éppoly labilis, mint belsőleg.” 1901-ben aranyérbetegsége kiújult, február 24-én az esti operaelőadás után olyan súlyos vérzés lépett fel, hogy sebészi beavatkozásra lett szükség. 1902-ben készült el nyaralójuk, ettől kezdve hat éven át a nyarakat ott töltötte a családjával. Ebben az időben az egészsége kifogástalan. „Teste izmos, sokat és gyors léptekkel gyalogol, hegyet mászik, kerékpározik. Jól úszik, sokáig tudott a víz alatt tartózkodni.” 1907 júliusában, nyaralás közben meghalt az idősebbik, nagyon szeretett lánya. A falusi orvos megvizsgálta Mahlert is, és kompenzált szívbillentyű elégtelenséget állapított meg. Mahler nagyon megijedt, Bécsbe utazott, ahol Friedrich Kovács belgyógyász professzor, majd Franz Hamperl neves bécsi orvos is megerősítette a diagnózist. Mindannyian a tempó visszafogását és több pihenést javasoltak.

A kislány halála és saját betegségének tudata depresszióssá tette, napokon keresztül a fejét lógatva, a külvilágról tudomást sem véve üldögélt egy padon Schönbrunnban. Ezek az események is megérették az Operával való szakítást. 1907 végén feleségével New Yorkba utazott. Munkatempója az új helyen sem csökkent, továbbra is erős dohányos volt. 1908-ban Bruno Walternek, tanítványának, a későbbi híres dirigensnek írta: „Most minden feszültséget kerülöm, magamat kontrollálnom kell, keveset szabad járnom”. Megírta, hogy alig tud gyalogolni, heves szívdobogás, légszomj kínozza. Egyre gyakrabban volt szív táji fájdalom, sokszor érezte a kihagyó, rendetlen szív működést. 1909-ben az egyik próbán szívrohamot kapott. Hetekig betegeskedett, és ettől kezdve élete végéig szedett digitáliszt. Amerikába érkezése óta gyötörte a halál félelem. 9. szimfóniájának befejezésekor biztosra vette, hogy Beethovenhez és Brucknerhez hasonlóan ez volt az utolsó szimfóniája. A 9. szimfónia bevezető taktusai jól ábrázolják az arrhythmíát, kivehető az extrasystole és a kompenzatorikus pauza (lásd a Függelékben), de olvastam olyan elméletet is, hogy az 1907 után írt több művében is felbukkanó hirtelen tempóváltások a belső ritmustalanság leképezései lehetnek. Mégis nekikezdett 10. szimfóniájának, de nem fejezte be, mély depresszióban dolgozott, folyton életveszélyt érzett. Feszültségét, félelemérzetét fokozta, hogy kiderült feleségének kapcsolata Gropiusszal. 1910 őszén tudatta: „Tegnap óta

ágyban fekszem recidiváló anginával, izzadással, halál félelemmel”. Az ismétlődő mandulagyulladás következménye szepszikus állapot, magas láz, hidegrázás volt. Átmenetileg talpra állt, ismét visszautazott Amerikába, ahol a következő szezonra 65 koncert dirigálását vállalta. Egyre romló egészsége, 40 fokos láz és hidegrázás miatt 48 fellépés után abba kellett hagynia a koncertsorozatot, 1911 februárjában vezényelt utoljára. Georg Baehr mikrobiológus a hemokultúrában *Streptococcus viridanus*-t mutatott ki. (Orvostörténészek megemlékik, hogy Mahler volt az egyik első beteg, akinek endocarditis diagnózisát mikrobiológiai lelet támogatta.) Diagnózisa subacut bakteriális endocarditis (endocarditis lenta) volt, és az orvos kendőzetlenül közölte a várható fejleményeket a komponistával. Áprilisban elhagyta Amerikát. Párizsban egy akkor újnak számító „szérumterápiát” kapott, de ennek mibenlétét nem lehet kideríteni. A kezelés eredménytelen volt, május 12-én érkezett Bécsbe, ahol egyenesen a Löw szanatóriumba szállították. Az egyik leghíresebb bécsi orvos, Franz Chvostek gondozta. Lábszárai ödémásak voltak, állandó légszomj miatt oxigénkezelést kapott. Utolsó napjaiban delirált, egy ujjával a paplan fölött „dirigált”, míg uraemia és keringésösszeomlás tünete között május 18-án meghalt. ■

Dr. Berta Gyula

Függelék

Gustav Mahler: 9. szimfónia

<https://www.youtube.com/watch?v=wWxX-kf-2MI&t=1311s>
(vezényel: Leonard Bernstein) – az első ütemekben az arrhythmia

Gustav Mahler: A fiú csodakürtje

<https://www.youtube.com/watch?v=PMij2uVtH3c>
(Elisabeth Schwarzkopf, Dietrich Fischer-Dieskau, vezényel: Széll György)

Gustav Mahler: Egy vándorlegény dalai

https://www.youtube.com/watch?v=SI_0YaG-HsY
(Christian Gerhaher, Gustav Mahler Jugendorchester, Herbert Blomstedt)

Gustav Mahler: Gyermek-gyászdalok

https://www.youtube.com/watch?v=wbHlzk0a_ME
(Jessye Norman, Seiji Ozawa)

Források

Malina János: Gyermekgyászdalok – Gustav Mahler. *Lege Artis Medicinae* 2000; 10(6): 541-543.

Józsa László. Száz éve halt meg Gustav Mahler (1860-1911). *Orvosi Hetilap* 2011; 152: 310-313.

Jonathan Carr: Az igazi Mahler. Európa kiadó, 2005.

Françoise Giroud: Alma Mahler, avagy a hódítás művészete. Európa Kiadó, 2001.

Alma Mahler-Werfel: Férjeim, szerelmeim. Gondolat Kiadó, 1991.